

Ю.М. Кочубей

АКАДЕМІК ОМЕЛЯН ПРИЦАК І ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СХОДОЗНАВСТВА

Мабуть, не буде перебільшенням сказати, що історію українського академічного сходознавства можна умовно розподілити на два досить окреслені періоди: перший пов'язаний з іменем акад. А.Ю. Кримського, що почався після революції 1917 р. в Росії і закінчився на початку 30-х рр. XX ст., а другий – з іменем іноземного члена НАН України О.Й. Прицака, який настав на початку 90-х рр. XX ст. і триває нині.

Сьогодні ми можемо відзначити цілий ряд досягнень у розвитку нашого сходознавства, а до проголошення незалежності України ця наука протягом багатьох років офіційно була відсутня у переліку наук, якими займалася АН УРСР. Це не значить, що не було окремих дослідників, котрі виявляли інтерес до орієнтальної проблематики паралельно з тими чи іншими дослідженнями в інших галузях. Час від часу вчені-ентузіасты і представники громадськості ставили питання про відродження в Україні сходознавства, традицій А. Кримського. Відбулася навіть невелика дискусія з цього питання на шпальтах газети “Літературна Україна” у 1968 році. Неодноразово наголошували на необхідності відродити сходознавство у нас і ми у своїх статтях. У цьому зв'язку, мабуть, варто навести слова відомого арабіста-джерелознавця В.М. Бейліса з його листа А.П. Ковалівському від 20 лютого 1962 р.: “З киян деяку активність в галузі арабістики став виявляти учень Тауфіка Гавриловича Кезми – мій знайомий Юрій Кочубей. Нині опублікував у “Всесвіті”(№1, 1962) рецензію... і закінчує свою рецензію дещо несподівано для “Всесвіту”: “Настав час серйозно замислитися над цим становищем і відродити у нас (тобто в УРСР) науку про країни Азії і Африки, які тепер, коли рушається останні бастиони прогнилої системи колоніалізму, відіграють дедалі значнішу роль у світі” (9).

Справді, хоч яка можливість якось подавати матеріали на орієнтальну тему з'явилася у Києві у зв'язку з відродженням

1958 року відомого громадсько-політичного і літературного журналу “Всесвіт”.

Справедливості ради слід зазначити, що робилися спорадичні спроби організувати дослідження проблематики країн Сходу в рамках АН УРСР. При інститутах історії та мовознавства АН створювалися невеликі підрозділи чи просто групи з метою розпочати працю над орієнтальними проблемами, та вони були нетривалими і неофіційними через брак фахівців, джерельної бази і, найголовніше, відсутність підтримки з боку правлячої влади.

Певний поштовх для зацікавлення цією наукою дало відзначення в республіканському масштабі 100-річчя від дня народження А.Ю. Кримського у 1971 р., в якому взяли участь і вчені з інших міст СРСР.

Виявлялися ініціативи створення фахових товариств, у результаті яких завдяки наполегливим зусиллям О. Микитенка, В. Седнева, Ю. Кочубея, О. Божка було створено Українську асоціацію сходознавства та африканістики (1989) та Українське відділення Всесоюзної асоціації китаєзнавців (1986). Та їхня діяльність не мала необхідної бази і підтримки, тож головними їхніми заслугами стало те, що вони свідчили про наявність в наукових колах України зацікавлення Сходом, а також певної кількості науковців, котрі виявляли інтерес до дослідницької праці на ниві сходознавства.

Особливістю історії розвитку українського сходознавства було те, що в повоєнні роки, коли в умовах радянського режиму традиції А.Ю. Кримського в Україні мати продовження не могли, певну компенсаторну роль відігравали науковці українського походження в діаспорі. Це – насамперед сам Омелян Йосипович Прицак, видатний алтаїст і тюрколог, професор Гарвардського університету (США), тюркологи Є. Заклинський і М. Ждан, санскритолог В. Шаян, арабіст Я. Стеткевич, а потім стали долучатися вже вихованці Омеляна Йосиповича – О. Субтельний, Л. Гайда, В. Остапчук. Продовжив свої сходознавчі до-

слідження в еміграції і відомий тюрколог В. Дубровський, у Туреччині працювали кримськотатарські вчені (Джафер Сайдамет Киример, Абдулла Зіхні Соисал, Халіл Інальджик, а також інші, що гуртувалися навколо журналу “Емель”). Частина орієнталістів – вихідців з України трудилися в Росії та інших республіках СРСР.

Відновлення українського сходознавства настало з відродженням української державності. На хвилі могутніх суспільних зрушень в країні відбулися зміни і в Академії наук: керівництво Академії вирішило створити умови для розвитку тих галузей наукових досліджень, які досі не знаходили місця в академічній структурі, таких як сходознавство, європейські студії, археографія, політологія. Але перші кроки, слід відзначити, були вкрай несприятливі – було створено відділ орієнталістики в Інституті мовознавства АН ім. О. Потебні.

Врешті 15 лютого 1991 р. (остаточно оформлено 22.10.1991 р.) Президія Академії прийняла рішення створити у структурі Академії окремий Інститут сходознавства. Тоді, як говорив сам О.Й. Прицак, президент АН академ. Б.Є. Патон через академ. І.Р. Юхновського “запросив мене, громадянина США... стати директором-організатором нового Інституту...” (2, 20). Справа була нелегкою, але Омелян Йосипович взявся за роботу з характерною для нього енергією і наполегливістю. Звичайно, в нього в голові була відповідна концепція інституту, бо вчений-патріот завжди мріяв, що прийде час і на його батьківщині буде створена вища наукова сходознавча інституція. Йому щедро обіцяли всіяко сприяти і допомагати, дещо було зроблено, але головної обіцянки – дати для інституту адекватне приміщення – виконано не було. “Щоб хоч частково надолужити заподіяну зневагу і кривду”, як сказав О.Й. Прицак, стосовно академіка А. Кримського, його ім’я було надано новоствореному інституту (4, 21). Повноправним директором його став О.Й. Прицак. Було встановлено також академічну премію ім. А. Кримського за видатні досягнення у розвитку сходознавчих досліджень.

Свої уявлення про структуру, функції і завдання інституту, задуми щодо його майбутньої діяльності О. Прицак виклав у численних інтерв’ю та виступах. На його дум-

ку, інститут має займатися традиційним сходознавством, тобто фундаментальними дослідженнями в царині історії та філології країн і народів Сходу, причому не виключав із планів роботи інституту й сучасної проблематики, проте співвідношення між класичним сходознавством і сучасними проблемами мало бути 8:2 (5, 128).

Структура інституту від часів його зачаткування, хоча й у незначній мірі, неодноразово змінювалася, мінялися назви і кількість відділів, їхнє кадрове оснащення, відповідно до завдань та цілей, які на певний момент ставилися інституту з боку керівництва, а також з урахуванням наявності фахівців. Проте незмінними були географічні параметри регіону, який став об’єктом дослідження співробітників інституту, хоча і у цьому питанні останнім часом намітилися певні зрушення. О.Й. Прицак не вважав слушним надто розпорозувати зусилля інституту на більший ареал, та й фахівців відповідного профілю не було, тому інститут займався проблематикою Близького і Середнього Сходу, з Північною (мусульманською) Африкою включно, Індією, Китаєм і Японією. Що ж стосується Південно-Східної Азії та Африки, то до них, за словами О.Й. Прицака, “діло в найближчі роки навряд чи дійде” (там само). Так він висловився у 1991 році, а сьогодні, можна сказати, інститут вже має аспірантів, які займаються питаннями Індонезії, В’єтнаму, Кореї. Особлива увага була приділена дослідженням Євразійського Степу і його симбіозу з населенням України у різні епохи – тема близька самому Омеляну Йосиповичу, який свого часу чимало праці доклав для вивчення кочових народів та історії їхніх держав. Для нього історія народів Степу була частиною історії України.

Важливого значення надавав О. Прицак також рівневі наукової установи, директором якої його призначили. Будучи знаним у світі вченим, членом багатьох іноземних академій та поважних наукових товариств, він хотів, щоб Інститут сходознавства у Києві зайняв достойне місце серед відомих міжнародних центрів орієнталістики. Для цього він запропонував керівництву Академії прийняти ряд спрямованих на це практичних рішень.

Насамперед було вирішено організувати відділення інституту в Криму. Щодо

його діяльності керівник Кримського регіонального відділення АН України акад. В.І. Беляєв писав: “Основним завданням Кримського відділення Інституту сходознавства є забезпечення сучасного рівня дослідження етнокультурного комплексу стародавнього і середньовічного Криму, що формувався під відчутним впливом великих цивілізацій Сходу, вивчення історії та культури тюркомовних та іраномовних народностей Причорномор’я, розробка наукових основ гармонізації міжнародних відносин у Республіці Крим” (1, 10). Можна сказати, що відділення провадить досить активну дослідницьку роботу, надаючи перевагу пізньоантичному і ранньосередньовічному періодам історії півострова. Як заявляв О.Й. Прицак, “в Україні це єдиний центр, де займаються візантійською культурою...” (2, 20). З’являються монографії, збірки наукових праць, багато статей, налагоджується міжнародне співробітництво, видається науковий збірник “Матеріали з археології, історії та етнології Таврії”, вже вийшло 13 томів. Керує відділенням доктор історичних наук О.І. Айбабін, лауреат премії НАНУ ім. А. Кримського, автор фундаментальних праць з ранньої історії Тавриди.

Інститут підтримував тісні зв’язки з новоствореним Інститутом археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського (директор чл.-кор. АН України П.С. Сохань) з метою спільної роботи по реалізації плану Археографічної комісії Академії наук з публікації східних джерел до історії України. Про це неодноразово писали, але результати з багатьох причин бюрократичного характеру та фінансових труднощів у державі, що вдарили по Академії, на сьогодні досить невтішні.

О.Й. Прицак розумів необхідність дослідження сучасних політичних і соціально-економічних проблем країн Сходу для незалежної Української держави, і тому в рамках інституту було створено Асоціацію близькосхідних досліджень (Association of Middle East Studies). Її завданням було вивчати сучасні процеси, що відбуваються в країнах Сходу.

Виступаючи на першому організованому Асоціацією „круглому столі” “Україна – Арабський світ: сфери взаємних інтересів”, він зазначив: “Вихід України

на світову арену як самостійного чинника міжнародної політики потребує якісно нового рівня організації наукових досліджень, а накопичений за період незалежності досвід співпраці з країнами Близького Сходу вимагає прискіпливого аналізу з позицій національних інтересів України.

У зв’язку з цим Асоціація бачиться як дієва, незалежна фундація фахівців, націлених на конструктивну співпрацю з різноманітними державними та науковими інституціями як нашої країни, так і закордону” (8, 3).

Тепер це Центр близькосхідних досліджень, який і є в інституті основною опорою відділу Сучасного Сходу. Він видав кілька номерів свого наукового органу “Близькосхідний кур’єр”, багато випусків бюлетеня “Новости Центральной Азии и Кавказа” і продовжує видавати аналітичні матеріали в електронному вигляді.

Щоб зайняти відповідне місце в колі як національних, так і міжнародних наукових установ, новостворений академічний інститут мав заявити про себе, особливо враховуючи відомий скепсис серед деяких діячів науки в Києві щодо спроможності мати Інститут сходознавства в Україні. Сам Омелян Йосипович гаряче підтримав і взяв участь в організованій Академією наук та іншими інституціями (це вже був пік перебудови) Міжнародній конференції на відзначення 120-річчя від дня народження А.Ю. Кримського у лютому 1991 р., а після рішення про створення інституту негайно приступив до організації солідного міжнародного наукового форуму, де б можна було заявити про себе і продемонструвати потенційні можливості українського сходознавства. Тож зусиллями в основному двох нових інститутів – сходознавства та української археографії 20–26 жовтня 1991 р. було проведено Міжнародну орієнталістичну конференцію (Київ – Крим) “Україна і Османська імперія XV–XVIII ст. Проблеми джерелознавства та історіографії”. Докладний звіт про конференцію було опубліковано в журналі “Восток” (Москва) (6). Крім українських науковців, у ній взяли участь представники сходознавчих інституцій зі США, Франції, РФ, Туреччини (дуже представницька делегація), Німеччини, Великої Британії, кавказьких та балканських країн, Угорщини, Канади,

Казахстану і Нідерландів. Проблематика конференції охоплювала різні напрямки досліджень джерел до історії регіону, як документальні, так і наративні, історію Кримського ханства і українсько-кримських відносин, питання віддзеркалення історії регіону в художніх творах. Особливою увагою користувалася тематика, присвячена А.Ю. Кримському.

Безумовно, успішне проведення міжнародної конференції такого масштабу сприяло підвищенню авторитету української науки взагалі, а не тільки науки про Схід. Це дало змогу інституту в цілому з позитивним результатом подолати труднощі перших кроків становлення і залучити до співробітництва ряд закордонних вчених. Зокрема, американські вчені панство Ярослав та Сюзен Пінкні-Стеткевич (Чикаго) заснували (1994) свій іменний Фонд сприяння фундаментальним сходознавчим дослідженням в Україні, який у важкі часи створював деякі можливості для функціонування видавничої діяльності інституту.

Виходячи із свого попереднього досвіду, коли він організував “Урало-Алтайське товариство” та Гарвардський інститут українських студій, директор Інституту сходознавства в Києві мав тверде переконання, що для успішної роботи наукової установи, для створення її “іміджу” у світі надзвичайно велике значення має поширення, насамперед у міжнародному фаховому середовищі, інформації про її діяльність, про її досягнення і потенціал. Найкраще для цього надаються фахові видання – періодичні і ті, що виходять поза серіями. Вони мають не тільки публікувати результати досліджень українських науковців, а й організувати широкі міжнародні дискусії з важливих чи просто актуальних проблем, для чого потрібно залучати до співробітництва вчених з усіх регіонів України та з-за кордону.

Про свої амбітні плани вивести українське сходознавство на міжнародну орбіту Омелян Йосипович досить докладно говорив у своїх інтерв'ю. Найперше, що було зроблено, – це відновлення інституту у 1993 р. видання журналу “Східний світ”, органу ВУНАС, який був “насильно припинений” у 1931 році. Потім до нього приєднався журнал “Сходознавство”, а ще Асоціація близькосхідних досліджень, як

вже згадувалося, приступила до публікації ілюстрованого журналу “Близькосхідний кур’єр”. Два перших журнали започаткували видання своїх “Бібліотек”, тобто окремих публікацій праць співробітників. У планах директора було також налагодити видання серйозного наукового журналу англійською мовою, який би відкривав світові українське сходознавство. Назва часопису вже існувала в його думках – *Ukrainian Journal of Oriental Studies*. Був також намір запросити до редакційної колегії “визначних вчених з усього світу, бо лише в такий спосіб зможемо мати гарантії високої якості науки” (7, 68). На жаль, не всі ці плани реалізовано.

Протягом років, що пройшли від часу заснування інституту, змінювалися дослідницькі теми і проекти, затверджувалася різна кількість відділів, але напрями, вказані у згаданій постанові, завжди були і є орієнтирами при плануванні і реалізації програм діяльності інституту. Крім відділів, що створювалися за тематичним чи географічним підходом, в інституті працюють бібліотека і видавничий відділ. Їхнє функціонування в певній мірі забезпечували субсидії і гранти, одержані від ЮНЕСКО або посольств деяких східних країн, бо фінансових ресурсів, отримуваних у централізованому порядку, ніколи не вистачало. Хотілося б відзначити допомогу з боку посольств Туреччини, Японії, Ірану, Китаю в поповненні фондів нашої бібліотеки.

Ми знаємо, що, виходячи з конкретних потреб Радянського Союзу, в 60-ті – 70-ті рр. XX ст. в Київському університеті відбувалося запровадження вивчення східних мов. Готували перекладачів, яких завжди не вистачало, беручи до уваги розмах радянського військово-технічного співробітництва з країнами Сходу. Створення Інституту сходознавства за умов відсутності необхідної кількості знавців східних мов ставило питання про базу для розгортання подальшої роботи, забезпечення кадрами основних напрямків роботи. Тож Омелян Йосипович доклав зусиль для відкриття в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка Відділення сходознавства з правами факультету, яке після реформування структури університету стало частиною великого конгломерату – Інституту філології. Тут на

сьогодні запроваджено вивчення арабської, перської, турецької, китайської, японської, корейської мов, мови гінді, а також, як другої мови, грузинської, азербайджанської та узбецької мов. Знавці кримськотатарської мови, звичайно, готуються в Криму. Забачливість дає свої результати: останні роки аспірантура інституту відчутно поповнюється за рахунок випускників КНУ ім. Тараса Шевченка.

Омелян Йосипович передбачив також заходи для підвищення кваліфікації молодих науковців у стінах інституту. Під час бесіди в Інституті сходознавства АН СРСР він сказав: “На початку формування інституту важливо налаштувати його на певний науковий рівень, створити свого роду *l'ésprit de corps*. Ми плануємо проводити щотижневі наради, на яких співробітники почергово будуть знайомити решту зі своїми науковими проблемами. На таких нарадах молоді співробітники могли б одержувати поради і допомогу з боку більш досвідчених. Саме на таких засіданнях вкрай бажана участь гостей, запрошених професорів” (5, 130).

Такі наукові семінари проходять і сьогодні. На них виступають з доповідями старші і молодші науковці інституту, нерідко запрошуються працівники інших наукових і навчальних установ як з Києва, так і з інших міст України, іноді в них беруть участь іноземні вчені. На засіданнях семінару відбувається також апробація дисертаційних праць з орієнтальних питань, незалежно від місця проживання пошукача.

У науковому житті інституту велику роль відіграють також започатковані О.Й. Пріцаком щорічні “Сходознавчі читання А. Кримського”. Цього року вони відбудуться вже втринадцяте. Поступово цей науковий форум набув популярності і збирає все більшу і більшу кількість учасників з усіх сходознавчих осередків України, а також таких визначних міжнародних центрів орієнталістики, як Інститут сходознавства РАН (Москва) та його відділення в Санкт-Петербурзі. Виступали на “Читаннях” також вчені з Ірану, Польщі, Кореї та ін. Науковці інституту вважають своїм обов’язком брати активну участь в підготовці і проведенні цього важливого заходу, успішна робота якого піднімає престиж

нашої Академії наук. 2002 року було проведено ювілейну сесію Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, присвячену 130-річчю від дня народження А.Ю. Кримського, матеріали якої Інститут опублікував окремим виданням.

Кримське відділення інституту регулярно проводить “Боспорські читання”, присвячені найдавнішому періодові історії чорноморського регіону, коли територія нинішньої України була тісно пов’язана з історією Риму та Візантії й одночасно з історією держав Передньої Азії. Закладаються підвалини для організації наукового форуму пам’яті О.Й. Пріцака: у квітні 2008 р. інститут разом з Київським університетом “Східний світ” провів “Перші наукові читання пам’яті Омеляна Пріцака (1919–2006)”. Доповіді, подані на цю конференцію, охоплювали всі основні сходознавчі дисципліни, а крім того, була окрема “педагогічна” секція, де йшлося про викладання сходознавчих дисциплін у вищій школі.

До основних напрямків роботи належить і вивчення та популяризація спадщини українських сходознавців, і насамперед А.Ю. Кримського. Для цього вченою радою інституту вирішено видавати серію публікацій “Наукова спадщина сходознавців”. У ній вже з’явився цілий ряд книг: праця В. Бузескула “Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века” (К., 2004), книга Ю. Кулаковського “Прошлое Тавриды” (упорядник обох Л.В. Матвеева), збірка статей В.М. Зуммера (у монографії Ю.М. Кочубея та Е.Г. Циганкової “Орієнтальне мистецтвознавство в Україні в 20–30-х рр. XX ст. В.М. Зуммер (1885–1970) (К., 2005), а крім того, два томи епістолярію А.Ю. Кримського та книги “Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості” (К., 2006), у якій зібрано кращі матеріали авторства співробітників інституту, присвячених великому вченому. Над виданням нашої “Кримськіани” плідно працювала к.і.н. О.Д. Василюк. У цьому ж плані слід розглядати працю Л. Матвеевої та Е.Г. Циганкової “А.Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук. Вибране листування” (К., 1997), монографії Л.В. Матвеевої “Юлиан Кулаковский” (К., 2002) та “Владислав Бузескул – историк своего времени” (К., 2008),

а також біографічний нарис Т.О. Щербань “Тимофій Дмитрович Флоринський. 1854–1919” (К., 2004).

За фінансової підтримки ЮНЕСКО інститут приступив до реалізації розробленого амбітного плану публікації наукових праць А.Ю. Кримського, які ще ніколи не друкувалися і перебувають у фондах ІР НБВ НАН України, а також тих, що вийшли наприкінці ХІХ і на початку ХХ ст. нетривкою технологією та дуже обмеженим накладом, давно стали раритетами і не в усіх навіть наукових бібліотеках вони є. Вже вийшли два томи: один містить праці з арабістики, а другий – тюркологічні, ближчим часом вийде том “Іраністика”.

Приділяється увага й висвітленню доробку інших українських сходознавців й історії українського сходознавства взагалі, в основному на сторінках інститутських видань – журналів “Східний світ” і “Сходознавство”. Зокрема, наші журнали намагаються майже в кожному номері передрукувати загублені в старих періодичних виданнях тексти цікавих праць сходознавців давніх часів. Так, було опубліковано розділи з підручника Лесі Українки “Стародавня історія східних народів”. Незаперечне практичне значення має видання (разом з Інститутом української археографії та джерелознавства НАН України ім. М. Грушевського) бібліографічного покажчика Ю.М. Кочубея “Україна і Схід. Культурні взаємозв’язки України з народами Близького і Середнього Сходу. 1917–1992” (К., 1998). Багаторічна наполеглива праця Е.Г. Циганкової над дослідженням історії українського сходознавства радянського періоду знайшла певне завершення у публікації багатой на маловідомі факти, вельми корисної книги “Сходознавчі установи в Україні. Радянський період” (К., 2007). Не менш цікавою публікацією був випуск журналу “Східний світ” (№№ 6, 7) про життя і діяльність А.П. Ковалівського до 100-річчя від дня його народження. Можна назвати піонерською працю В.О. Кіктенка “Нарис з історії українського китаєзнавства. VIII – перша половина ХХ ст.: дослідження, матеріали, документи” (К., 2002), що містить поважну бібліографію, в якій вперше глибоко і рельєфно показано внесок українських вчених у вивчення Піднебесної імперії.

Співробітники інституту опублікували цілий ряд статей з історії сходознавства в Україні та про видатних його представників, зокрема про М. Садик-бея Агабек-заде, Ісмаїл-бея Гаспринського, В.М. Бейліса, С.В. Доніча, О.З. Дуна, Б.Г. Курца, В. Дубровського, Б.І. Зданевича, О. Сухобокова і, звичайно, про О.Й. Прицака. Було надруковано статті про історію сходознавства в Києві (Т. Щербань), у Львові (Я. Полотнюк), на півдні України (Д. Урсу), в Криму (А. Непомнящий), а також про ВУНАС (Е. Циганкова). Нині колектив співробітників інституту працює над створенням біобібліографічного словника діячів сходознавства в Україні, який, без сумніву, займе вагоме місце серед довідкових видань, створених в Академії наук.

На жаль, менше співробітники інституту займалися питаннями зарубіжного сходознавства. Все ж є вагомі дослідження В. Кіктенка про Дж. Нідема, роботи Ю. Кочубея про Едварда В. Саїда і французьке сходознавство, розвідки про зарубіжних буддологів (О. Огнева, Ю. Завгородній). Можна додати, що Центр близькосхідних досліджень випустив у світ у перекладі українською мовою монографію відомого американського вченого Дейла Ф. Ейкельмана “Близький Схід та Центральна Азія. Антропологічний підхід” (К., 2005).

До основних напрямків роботи інституту належало також вивчення східних джерел до історії України і в цьому зв’язку кочових держав Євразійського Степу. Над цією проблематикою впродовж багатьох років працював О.Й. Прицак. Було опубліковано два томи дослідження “Походження Русі”, третій том, саме про східні джерела, чекає на свого видавця. Вивченням складних етнодемографічних процесів у степовій зоні Євразії займається д.і.н. О.Б. Бубенок, його праці посідають поважне місце в науковому доробку Інституту сходознавства. Особливе місце серед його числених публікацій займає монографія “Аланы-асы в Золотій Орде (ХІІІ–ХV вв.)” (К., 2004), в якій використано всі останні надбання історичної сходознавчої науки у цьому питанні. Інститут бере активну участь у підготовці міжнародного журналу “Хазарський альманах”, що видається у Харкові.

Основна увага в інституті приділялася дослідженням проблем традиційних дис-

циплін: арабістики, іраністики, тюркології, синології, японістики та індології. В полі зору були також історія монгольських народів, Індонезія, В'єтнам, Корея. Не всі галузі розвивалися достатньо успішно і рівномірно: багато чого залежало від наявності відповідних спеціалістів.

Поважне місце в планах інституту займала арабістика, яка практично завжди йде разом з ісламістикою. Доктор філологічних наук, проф. В.С. Рибалкін займався питаннями арабської лексикології та лексикографії і опублікував ряд праць, які знайшли високу оцінку фахівців. У колі його інтересів і питання арабських діалектів. Він поставив перед собою завдання здійснити повний переклад з арабської на українську мову Святого Письма мусульман – Корану і має вагомий результат: вже видано одну п'яту Святої Книги у книжковій формі і значну частину у вигляді журнальних публікацій. Вивченням шіїтської традиції ісламу займалися науковці Ю. Гамоцька і Д. Радівілов. Широкоформатне дослідження в галузі граматики класичної арабської мови реалізує к.ф.н. О. Хамрай, наразі у вигляді розлогіх теоретичних статей. Вивчаються також питання стосовно інших семітських мов. Арабська література, класична і сучасна, є полем досліджень Ю.М. Кочубея. Ним опубліковано монографію “Поэзия “свободного стиха” в Ираке (40-е – 70-е гг. XX ст.” (К., 2003), розвідки про видатні пам'ятки класичної літератури арабів “Аль-Хамаса аль-басрійя” та “Аль-Васит” та ін.

Що стосується іраністики, то вона перебуває в досить скрутному становищі через брак відповідних кадрів: в основному питаннями, пов'язаними з іраномовним світом, займаються фахівці, що працюють на неповні ставки, – проф. К.М. Тищенко (мова) та доц. Т.Ф. Маленька (література). На заваді стояла і політична ситуація у світі. Молодий спеціаліст Н. Руденко досліджує історію персько-російських відносин у зв'язку з експансією царизму на Кавказі.

Активна робота ведеться в галузі тюркології. Широку дослідницьку працю у співробітництві із зарубіжними колегами розгорнула к.ф.н. І.М. Дрига по вивченню тюркських діалектів і говорів, в основному балканських і анатолійських. Нею опубліковано цілий ряд розвідок як в укра-

їнських, так і зарубіжних періодичних виданнях. Доктор філологічних наук В.А. Бушаков є видатним знавцем тюркської ономастики на території України. Значним внеском у цей розділ мовознавства є його монографія “Лексичний склад історичної топонімії Криму” (К., 2003). Питаннями історії Кримського ханства та іншими тюркологічними проблемами займається к.і.н. О.С. Мавріна.

Важливе значення в інституті надається народам і цивілізаціям Далекого Сходу. На першому місці стоїть синологія – наука про Китай. За участі інституту вже проведено чотири китаєзнавчі конференції “Китайська цивілізація: традиції та сучасність”, які згуртували українських китаєзнавців і намітили перспективи подальшого розвитку досліджень у цій галузі. Можна надіятися, що інститут і надалі сприятиме подальшій координації китаєзнавчих досліджень в нашій країні.

Інститутська японістика перебуває під опікою доктора філологічних наук, проф. І.П. Бондаренка та к. філософ. наук С. Капранова, котрі працюють за контрактами, працював над японською тематикою також доктор історичних наук В. Рубель. Професор І.П. Бондаренко є автором багатьох праць з японістики і провідним спеціалістом з цієї дисципліни в Україні. Стала відомою його праця “Русско-японские языковые взаимосвязи XVIII века. Историко-лингвистическое исследование” (Одеса, 2000). Останнім часом вийшли дві його вагомий книги, що знайомлять українських фахівців і просто аматорів східного красномовного письменства з класичною японською літературою, – антології японської класичної поезії (К., 2004). Перша антологія присвячена жанрам танка і ренга (VIII–XV ст.), а друга – “Збірка старих і нових японських пісень. Поетична антологія (905–913)”. Ці дві книги, безперечно, можна вважати значним досягненням української орієнталістики. Класичну спадщину японського народу досліджує також С.В. Капранов. Ним опублікована монографічна праця «“Ісе-моногатари” як пам'ятка японської релігійно-філософської культури доби Хейан» (К., 2004).

Багато років над проблемами історії Монголії та ламаїзму працювала д.і.н. І.В. Отрощенко. Її копітка робота в

архівах України, РФ та Монголії принесла свої плоди: вона захистила дисертаційну працю на ступінь доктора історичних наук й опублікувала монографію “Роль буддистської церкви у національно-визвольному русі Монголії (1905–1911)” (К., 2005). Інститут бере участь у проведенні “Цирендоржівських читань”, присвячених історії і культурі монгольських народів (раз на два роки).

Проблемами індології займаються наукові співробітники О. Борділовська, Ю. Завгородній, О. Мотріченко, друкують свої праці в інститутській періодиці. Як вже згадувалося, серед молодих adeptів орієнталістики є науковці, котрі розробляють питання історії і культури Кореї, Індонезії і В'єтнаму.

На жаль, ще дуже мало співробітників звертаються до проблем країн т.зв. Радянського Сходу. Дається взнаки інерція радянського періоду історії нашої науки, коли питання стосовно народів Середньої Азії, Кавказу, Поволжя, Алтаю, Сибіру не входили до проблематики науки “сходознавство”, а до ідеологічно сконструйованої дисципліни “история, литература, языки... (і т.д.) народов Советского Союза”. Постійно не випускає зі свого поля зору вірменістику знаний її фахівець доктор історичних наук Я.Р. Дашкевич. Фундаментальним виданням є його праця “Вірменія і Україна” (Львів – Нью-Йорк, 2001), споряджена з окремо надрукованими “Показчиками” (Львів – Нью-Йорк, 2002), яка може служити і “вступом до вірменознавства”, і стимулюючим джерелом фактів і концепцій. Внесок у вірменські студії зробив і О. Божко. Вивчалися також історія Азербайджану, його зв'язків з Україною (Ю.М. Кочубей), Бурятії (І.В. Отрощенко), Туркменістану (О. Мавріна, О. Бубенок).

Питання буддології та тибетознавства з успіхом розробляє к.і.н. О.Д. Огнева. Добірку її розвідок надруковано у збірці “Дослідження цивілізацій Заходу і Сходу: історія, філософія, філологія” (К., 2004). Поруч з нею працюють І. Отрощенко і Ю. Завгородній.

Традиційною сферою інтересів сходознавців в Україні завжди було вивчення старожитностей. Інститут приділяє увагу і цій галузі знань: наші дослідники активно співробітничать з іноземними на-

уковими центрами, друкують результати своїх досліджень в Україні і за кордоном. Стародавній Єгипет став об'єктом дослідницької праці кандидатів історичних наук О. Романової та М. Тарасенка, елліністичний Схід – к.і.н. А. Зелінського, давній Іран – к.і.н. В. Храновського. Боспорським царством з його розгалуженими зв'язками в Передній Азії займаються науковці Кримського відділення.

Відділ Сучасного Сходу (к.філол.н. О.В. Богомолів, С. Данилов, І. Семиволос), крім аналізу сучасних політичних та соціоекономічних процесів у країнах Сходу, проводить моніторинг і дослідження процесів ісламського фактора в Україні. В результаті було опубліковано дві монографічні праці (разом з доктором філол. наук Г. Яворською) – “Іслам і українське суспільство: соціальні та політичні аспекти” (К., 2004) та “Ісламська ідентичність в Україні” (К., 2005), готуються подальші публікації. Питання “європейського ісламу” та геополітики регіону Близького і Середнього Сходу розробляє Ю.М. Кочубей. Сучасну Японію, її політичну систему й проблеми економічного розвитку вивчає доктор географічних наук Б. Яценко. Значне місце в його доробку займає монографія “Структура господарства Японії (економіко-географічне дослідження господарства постіндустріальної країни)” (К., 2006). Проблеми Китаю студіювали В. Величко, В. Гамянін.

Співробітники інституту, пам'ятаючи слова О.Й. Прицака про те, що наша наука має виходити на світовий рівень (7, 68), беруть участь у важливих міжнародних форумах, зокрема виступили з доповідями на 37 та 38 конгресах ІКАНАС (Москва, Анкара), на міжнародних конференціях у Туреччині, Польщі, Німеччині, Ірані, РФ, Туркменістані та ін. Статті українських сходознавців з'являються у зарубіжних сходознавчих журналах.

О.Й. Прицак був директором інституту до березня 1999 р., потім залишався почесним директором. Новим керівником стала д.і.н., професор Л.В. Матвеева, яка пройшла значний шлях у науці. Естафета була підхоплена, й інститут продовжує успішно функціонувати. В інституті діють дві вчені спеціалізовані ради із спеціальностей “всесвітня історія” і “мови народів Азії,

Африки, аборигенних народів Америки та Австралії”, формування яких ускладнено, беручи до уваги обмаль кадрів вищої кваліфікації із сходознавчих дисциплін у нашій країні. Крім того, матеріальна база інституту ще заслабка – насамперед катастрофічно бракує приміщень, розбудови потребує спеціальна бібліотека інституту, вдосконалення – книгообмін із закордонними сходознавчими центрами та організація підписки на фахову періодику та інтернет-ресурс. Разом з тим держава має свої стратегічні інтереси на Близькому і Середньому Сході, на Кавказі і в Центральній Азії, розширює свої зв’язки з країнами Далекого Сходу та АТР і тому потребує висококваліфікованих фахівців-сходознавців як для аналітичної і практичної роботи, так і для зміцнення кадрами відповідних кафедр у ВНЗ України. Та і самому Інституту сходознавства НАНУ слід посилити

свою координуючу роль у розробці і реалізації важливих національних проєктів: у нас-бо немає й досі серйозних словників з основних східних мов, немає сучасних “історій” і “історій літератури” найважливіших країн Сходу. Тобто поле для діяльності величезне. Кадри для цього є і надходять молоді.

Бо ж, попри нинішні труднощі, аспірантура при інституті користується популярністю, регулярно проводяться захисти дисертаційних праць, і це вселяє надію, що українське академічне сходознавство, біля колиски якого стояв академік Агатангел Кримський, а за нових умов незалежної України відродив академік Омелян Пріцак, ростиме і розвиватиметься разом з усією Національною академією наук України і займе належне місце у світовій орієнталістиці.

ЛІТЕРАТУРА

- Вісник АН України. – 1993. – № 4.
Вісник АН України. – 1993. – № 8.
Вісник АН УРСР – 1991. – № 2.
Вісник АН УРСР – 1991. – № 6.
Восток (Москва). – 1991. – № 4.
Восток (Москва). – 1991. – № 5.
Політика і час. – 1993. – № 2.
Україна – Арабський світ: сфери взаємних інтересів. Матеріали Круглого столу. 31 травня 1994 р.
НДАМЛМ, ф. 149, оп. I, спр. 89, арк. 6.